

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Г.М. ШИКІТКА, В.І. СТАРОСТА

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ
«ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКА
ДІЯЛЬНІСТЬ КРАЙОВИХ ПЕДАГОГІЧНИХ
ТОВАРИСТВ ЗАКАРПАТТЯ (1919–1944 рр.)»**

**Ужгород
2016**

Шикітка Г.М., Староста В.І. Методичні матеріали до вивчення теми «Освітньо-просвітницька діяльність крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.)». – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. – 36 с. – Бібліогр.: с. 33-36.

У навчально-методичному виданні висвітлено історичні, суспільно-політичні, соціально-економічні та соціокультурні умови становлення та розвитку крайових педагогічних товариств Закарпаття (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.). Проаналізовано й систематизовано історіографію та джерельну базу з даної теми. Розкрито основні етапи, зміст, методи та форми освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.), а також запропоновано перспективи використання їх досвіду в сучасних умовах розвитку національної системи освіти.

Уміщені матеріали структуровано таким чином: план вивчення теми, тематична інформація, основні поняття теми, завдання для самостійної роботи, рекомендована література.

Видання адресоване студентам-магістрантам, аспірантам під час вивчення окремих тем з курсу педагогіки, історії педагогіки, історії освіти Закарпаття та інших, а також викладачам вищих навчальних закладів.

Автори:

Шикітка Г.М., аспірант кафедри педагогіки та психології ДВНЗ «УжНУ»
Староста В.І., доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та психології ДВНЗ «УжНУ»

Рецензент:

Козубовська І.В., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

*Рекомендовано до друку загальноуніверситетською кафедрою педагогіки та психології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол №7 від 26 січня 2016 р.)*

ПЕРЕДМОВА

Актуальність теми. У процесі інтенсивного розвитку і формування в Україні громадянського суспільства під впливом різних чинників особливо зростає роль громадських організацій та інших об'єднань громадян, зокрема фахових педагогічних товариств.

Подібний вплив педагогічних товариств Закарпаття мав місце у процесах становлення громадянського суспільства з усіма наявними атрибутами: громадські організації, незалежні засоби масової інформації, що їх обслуговують, співпраця влади з фаховими спілками у вирішенні державних проблем, урахування особливостей поліетнічного складу регіону тощо. Упродовж першої половини ХХ століття місцевою інтелігенцією, яку представляли переважно вчителі, службовці та священники, робилися спроби об'єднати зусилля з метою подолання неписьменності як серед дорослого населення, так і серед дітей, покращення освітньо-виховного рівня жителів Закарпаття, забезпечення якісного культурно-національного розвитку регіону, просвітництва в цілому. Загальні умови тогочасного розвитку регіону (низький освітній рівень, соціально-економічна відсталість, політичне безправ'я та ін.) унеможлилювали ефективність діяльності інтелігенції в напрямі просвітницько-культурної еволюції місцевого населення. Така тенденція зберігалася практично до завершення Першої світової війни, і, хоча інтеграція педагогів краю набувала більш організаційних форм, про що свідчать утворені перші товариства, все ж про їхній якісний розвиток говорити важко.

Набагато кращі обставини для культурно-освітнього розвитку краю, формування громадянських інститутів склалися в умовах демократичного розвитку Чехословацької республіки (1919–1939), коли в умовах реалізованого на практиці політичного та національно-культурного плюралізму легалізовану можливість діяльності отримали громадські організації, у тому числі й фахові. Тогочасне Закарпаття в освітньо-виховному просторі представляли такі педагогічні організації та осередки, як «Комитет школьної допомоги» (1919), «Учительское товарищество Подкарпатской Руси» (1920), «Школьная помощь» (1920), «Педагогічне товариство Підкарпатської Русі» (1924), «Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатской Руси» (1924), «Товариство учителів Греко-католицької єпархії Мукачівської» (1926), «Товариство учительок домашніх наук в Підкарпатській Русі» (1927), «Народовецьке учительське товариство» (1929), «Учительська Громада» (1930) та ін.

Мета вивчення даної теми полягає у виявленні умов становлення і розвитку крайових педагогічних товариств Закарпаття, здійсненні цілісного аналізу їх освітньо-просвітницької діяльності (1919–1944 рр.) та визначенні перспектив використання надбань позитивного досвіду в сучасній освітній практиці.

1. ТЕМАТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ (Питання лекційного заняття)

1.1. Генезис наукових досліджень процесу становлення та розвитку вітчизняних педагогічних товариств.

1.2. Історичні, соціально-економічні та соціокультурні передумови виникнення крайових педагогічних товариств Закарпаття.

1.3. Етапи освітньо-просвітницької діяльності товариств і роль педагогів у фаховій інтеграції в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

1.4. Зміст і загальні тенденції освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.).

1.5. Перспективи використання досвіду діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття в сучасних умовах відродження національної системи освіти.

Список умовних скорочень

ДАЗО – Державний архів Закарпатської області.

ЗКМ – Закарпатський краєзнавчий музей.

КСУРШПР – Крайовий союз учителів ремісничих шкіл у Підкарпатській Русі.

КШП – Комитет школьної допомоги.

ЛЗП – Літературное заведение Пряшевське.

НУТ – Народоцевцьке учительське товариство.

ОП – Освіта працюючих.

ОСВВ – Общество св. Василя Великого.

ПНС – Подкарпаторуський народопроеветительний союз.

ПОН – Підкарпатське товариство наук

ПТПР – Педагогічне товариство Підкарпатської Русі.

ССН – Свободне сільське навчання.

ТУГШПР – Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатской Руси.

ТУГКЄМ – Товариство учителів Греко-католицької єпархії Мукачівської.

ТУД – Товариство «Учительський дом».

ТУДНПР – Товариство учительок домашніх наук в Підкарпатській Русі.

УГ – Учительська Громада.

УДТ – Учительське допомогове товариство.

УТКК – Учительське товариство Карпатського Края.

УТПР – Учительське товарищество Підкарпатської Русі.

ФОД – Фундація Олександра Духновича.

ЧР – Чехословацька Республіка.

ШМР – Шкільна матка русинів.

ШП – Школьная помощь.

Основні поняття теми: крайові педагогічні товариства; зміст, методи, форми діяльності педагогічних товариств, учитель, сім'я, школа, педагогічна преса, освітньо-просвітницька діяльність, Закарпаття, з'їзд педагогічного товариства.

1.1. Генезис наукових досліджень процесу становлення та розвитку вітчизняних педагогічних товариств

Варто зазначити, що проблеми дослідження педагогічних товариств розглядалися в тісному зв'язку з діяльністю громадських організацій, що діяли на етнічних українських землях наприкінці XIX – на початку XX століть. Ми наголошуємо на таких товариствах, які за функціональним змістом були культурно-освітніми. Серед авторів подібних досліджень були Л. Березівська, Г. Білавич, О. Борейко, Д. Герцюк, С. Дмитренко, І. Зуляк, О. Коваленко, Ж. Ковба, О. Коновець, Н. Побірченко, Б. Савчук та ін.

Приклади окремих аспектів та авторів дослідження даної проблеми:

- передумови виникнення фахової організації та зміст її освітньо-виховної діяльності на фоні політики Австро-Угорщини й Польщі у галузі освіти й шкільництва (Г. Білавич «Українське педагогічне товариство «Рідна школа» і розвиток національного шкільництва у Галичині (1881–1939 рр.)»);

- питання виконання головних освітніх функцій товариствами на заході України (І. Воробець, Є. Поточни, Л. Тимчук). Досліджувана проблема перегукується із працями таких вітчизняних учених, як О. Сухомлинська, Г. Груць, Ю. Калічак, З. Нагачевська та ін.);

- історія педагогічної думки на західноукраїнських землях (передусім в Буковині та Галичині) в окреслений період (О. Бенца, Т. Завгородня, І. Курляк, О. Пенішкевич, М. Стельмахович, Б. Ступарик, М. Чепіль);

- чехословацькі дослідники історії розвитку освіти на Закарпатті О. Кліма, Й. Пешіна, А. Якеш, Й. Шимек та ін.

- вчені Закарпаття Ф. Агій, А. Алиськевич, А. Волошин, І. Кондратович, М. Лелекач, Е. Сабов, які одночасно активно працювали на ниві освіти й науки в міжвоєнний період і були свідками тогочасних суспільних процесів;

- радянський період представлений ідеологічно зміненою літературою, яка з класових позицій трактувала еволюцію освітнього процесу на Закарпатті (А. Бондар, А. Ігнат, О. Машталер, І. Небесник, О. Хичій та ін.);

- ґрунтовний опис освітнього розвитку й ролі в цьому процесі педагогічного загалу подано в працях закарпатського дослідника історії педагогіки В. Гомонная – «Народна освіта Радянського Закарпаття», «Нариси з розвитку педагогічної думки і школи Закарпаття (дорадянський період)», «Антологія педагогічної думки і школи Закарпаття» та у співавторстві з іншими відомими діячами освіти і культури краю – В. Росулом та М. Талапканичем («Школа та освіта Закарпаття»), а також В. Росулом і П. Ходаничем («Педагогічна освіта на Закарпатті»), які побачили світ після розпаду СРСР;

- дослідження в часи незалежної України, особливу увагу почали приділяти відомим персоналіям, які репрезентували різноманітні спектри тогочасної діяльності (праці М. Алмашія, М. Болдижара, М. Вегеша, Д. Данилюка, М. Євтуха, М. Зимомрі, І. Ліхтея, В. Кеменя, В. Керецмана, М. Кляп, М. Кухти, М. Макари, О. Мишанича, О. Мудри, А. Олашина,

В. Росула, І. Стряпка, Г. Павленка, І. Попа, І. Розлуцької, В. Туряниці, П. Федаки, С. Федаки, П. Ференца, В. Химинця, П. Ходанича та ін.).

- різнопланові аспекти розвитку освітньої галузі зазначеного періоду в працях В. Росула «Деякі питання стану освіти в Подкарпатській Русі», «Етико-психологічні проблеми сімейного виховання молоді», «Концептуальні погляди Августина Волошина на систему навчання та виховання в умовах школи й сім'ї. Педагогічна думка та її місце в науковій спадщині культурно-освітніх діячів Закарпаття», «Підготовка вчителя початкових класів у Закарпатті в першій половині ХХ ст.», «Розвиток педагогічної освіти на Закарпатті з кінця ХVІІІ ст. до середини ХХ ст.».

- узагальнюючий матеріал колективу авторів про культурно-просвітницький ренесанс закарпатців у другій половині ХІХ століття та формування громадянського суспільства в часи входження краю до складу Чехословаччини («Нариси історії Закарпаття» у 3-х томах та «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура»); тритомне видання «Історія Закарпаття» С. Папа, яке виходило впродовж 2001–2003 років. В останньому томі міститься детальний опис культурно-просвітницьких змагань закарпатців за свої національні й культурні права впродовж ХІХ – початку ХХ століть;

- дисертаційні роботи освітньо-виховного та культурницького спрямувань, які в тій чи іншій мірі торкалися проблем педагогічних колективів та їх ролі в культурно-просвітніх процесах: О. Бенци «Проблеми громадянського виховання учнівської молоді в спадщині діячів освіти Закарпаття (1919–1939 рр.)», М. Кляп «Педагогічна та освітньо-культурна діяльність А. Волошина в міжвоєнний період (1919–1939 рр.)», М. Кухти «Формування національного виховного ідеалу у шкільництві Закарпаття 20–30-х років ХХ ст.», І. Небесника «Художня освіта на Закарпатті у ХХ столітті: історико-педагогічний аспект», В. Росула «Тенденції розвитку школи та педагогічної думки Закарпаття (ХІХ–ХХ ст.)», О. Химинця «Соціально-педагогічні особливості екологічної освіти в школах Закарпаття», П. Ходанича «Педагогічна та культурно-освітня діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в міжвоєнний період (1919–1939 рр.)», О. Яцини «Педагогічна й освітньо-культурна діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті (1920–1939 рр.)».

Серед зарубіжних авторів привертають увагу різнопланові дослідження з даної тематики Р. Магочія, М. Мушинки, Л. Милли, О. Рудловчак, Л. Баботи. Зокрема, цінним джерелом для нашого дослідження є праця американського вченого Павла Роберта Магочія «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)». У цій праці автор використовує значний масив джерелознавчої літератури й скрупульозно досліджує проблеми освітнього та культурного розвитку Закарпаття впродовж одного століття. Це видання вирізняється з-поміж інших критичною об'єктивністю та авторськими аналітичними роздумами з приводу умов і перспектив культурно-освітнього розвитку. Зокрема, нашу увагу

привернули розділи про роль учителів та мовно-культурне протистояння представників інтелігенції.

Загалом використані для вивчення даної теми архівні матеріали (фонди Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) в містах Ужгороді та Берегові і Закарпатського краєзнавчого музею (Фонди ЗКМ) у м. Ужгороді) можна поділити на такі тематичні групи:

- а) програми й статuti педагогічних товариств та об'єднань;
- б) списки керівного та кадрового потенціалу товариств;
- в) хроніка поточної діяльності, діловодство;
- г) меморандуми, звернення, прохання, листівки, прокламації;
- д) співпраця з іншими культурно-освітніми організаціями;
- е) листування з іншими установами та відомствами.

Деякі приклади фондovих справ:

- Фонд 1144 «Унгварське жупне жіноче товариство, м. Унгвар (Ужгород). 1895 р.» [26] – передумови створення педагогічних товариств на Закарпатті, дані про зібрання місцевих педагогів з метою обговорення освітньо-виховних проблем, залучення до культурно-просвітницької діяльності жінок тощо;

- Фонд 1374 «Ужгородське акціонерне товариство «Унію», м. Ужгород. 1918 р.» [27] – робота педагогів у напрямі популяризації друкованих видань, підручників;

- Фонд 1379 «Ужгородське товариство «Руський клуб» [28] – дані про лідерів педагогічного й просвітницького руху, які складали перспективні плани просвіти й окультурення закарпатців.

- Фонд 28 «Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г. Ужгород» [8] – численні документальні підтвердження участі педагогічних товариств у процесі розвитку освіти і виховання на Закарпатті; діяльність товариства «Школьная помощь»; «Учительское товарищество Подкарпатской Руси» [13], «Статут товариства «Учительская Громада» [9] – одна з найвідоміших масових педагогічних організацій краю 1930-х років; справа «Прохання Мукачівського «Народовецького вчительського товариства» про надання допомоги та переписка з цим товариством про звіт витрат раніше наданої допомоги...» [10], яка дає можливість розкрити мінливість тогочасних конфліктів у педагогічному середовищі;

- Фонд 50 «Правление «Культурно-просветительного общества им. Духновича» [15] дає можливість проаналізувати «Переписку с Председателем Чехословацкого сената, учительским обществом Подкарпатской Руси по языковому вопросу на Подкарпатской Руси»; справа «Протокол экстренного заседания правления краевого Народопроеветительного Союза от 9 июня 1929 г.» [16, арк. 1–4], присвячена проблемам фахової підготовки вчителів, що вказує на серйозне опікування з боку представників педагогічних товариств якістю кадрового забезпечення народних шкіл на Закарпатті;

- Фонд 1039 – «Учительское Товарищество Подкарпатської Русі» [21], [20, арк. 1–2], [20, арк. 12–13], [20, арк. 39];

- Фонд 1108 «Іршавська окружна народно-просвітительська рада» (охоплює період 1924–1926 рр.) [24], Фонд 1109 «Нижневеречанська окружна народно-просвітительська рада Свалявського округу» (1925 р.) [25] – роль педагогів (як представників фахових організацій) у культурно-освітньому розвитку, конкретні справи, якими переймалися вчителі та вихователі.

- Фонд 72 «Правління культурно-освітнього товариства «Просвіта» [17] – факти співпраці товариства з проукраїнськими педагогічними організаціями, гуртками та шкільними колективами; справа «Статут Педагогічного Товариства Подкарпатської Русі, Ужгород. 1926» [18], «Реферат А. Волошина на з'їзді товариства «Просвіта» [19]. Саме це товариство почало об'єднавчий процес педагогів-українофілів на початку 1920-х років.

Педагогічна організація «Шкільна Матка Русинів Підкарпатської Русі» (ШМР) – справи «Протоколи зборів і засідань товариства» [22, арк. 28], «Протокол Установчих загальних зборів товариства «Шкільна Матка Русинів Ч.С.Р.», [22, арк. 31], «Протокол написаний 16 августа 1926 в Ужгороді на Учредительном собрании «Школьной Матки Русинов ЧСР» [22, арк. 2], «Списки членів товариства, заяви про вступ до товариства» [23, арк. 26], «Повідомлення Народопросвітнього Союзу про прийом товариства до Союзу і запрошення на засідання, оголошення про порядок виклопотання допомоги товариством, запит Крайового управління про складання бюджету» [23, арк. 33], «Відозви товариства «Шкільна Матка Русинів» [23, арк. 27].

Після окупації Карпатської України та поширення політичних структур нової угорської влади кардинально змінився вектор підтримки педагогічного загалу. По-перше, перед учителями була поставлена вимога – адаптуватися до угорської системи освіти і виховання й звузити акцент виховних цінностей до поширення любові до батьківщини (Угорщини). Разом з цим, пропагувалася ідея органічної єдності карпаторуського й угорського населення з огляду на «споконвічність» спільного життя. По-друге, цільова аудиторія педагогів була скорочена за рахунок їх перевірки на лояльність до нової влади. Все це стало наслідком різкого згортання демократичних ініціатив, звуження активності педагогів. Залишилася одна єдина офіційно діюча професійна організація, яка об'єднувала вчителів переважно русофільського спрямування – «Учительское товариство Карпатського края».

Отже, аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про епізодичну зацікавленість з боку дослідників даною проблемою. Водночас в архівах знаходиться чимала кількість не вивчених на сьогодні й необхідних для дослідження джерел.

1.2. Історичні, соціально-економічні та соціокультурні передумови виникнення крайових педагогічних товариств Закарпаття

Передумови педагогічного єднання варто розглядати крізь призму *поетапного розвитку освітньої системи на території історичного Закарпаття та ролі культурно-освітніх і релігійних діячів у цьому процесі.*

Значний вплив на можливість професійного групування педагогічного загалу в межах фахових громадських організацій на Закарпатті мали історичні (суспільно-політичні), соціально-економічні та соціокультурні чинники. Аналіз суспільного розвитку краю в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття формує чітку картину передумов, які сприяли цьому. Складовими такого бачення виступають суспільно-політичні обставини історичного розвитку, умови загального освітнього рівня місцевого населення, специфіка можливостей тогочасної культурно-освітньої інтелігенції впливати на еволюцію освітньо-виховного простору, просвітництва в цілому. Для комплексного розуміння еволюції освітньо-виховного процесу на Закарпатті та його об'єктивного аналізу в досліджуваній період вважаємо за необхідне зробити невеликий екскурс у минуле краю.

Історична доля Закарпаття була надзвичайно складною й залежною від зовнішньополітичних впливів. Це єдиний український регіон, який переніс найбільшу кількість державно-політичних перетворень у своїй історії, що змушувало адаптуватися до пануючих політичних режимів. Якщо лише слідувати за історичною хронікою, то перелік таких режимних утворень у порівняльній площині є значним. Літописи залишили згадки про східнослов'янське об'єднання білих хорватів (до ІХ ст.) [62], згодом край перебував під майже тисячолітнім пануванням Угорського королівства, а з 1867 р. – Австро-Угорської монархії.

На початку ХХ століття суспільно-політична ситуація на Закарпатті кардинально змінюється, з'являються нові проблеми політичної життєдіяльності (становлення Гуцульської республіки, радянської влади в Угорщині в 1919 р.). Після Першої світової війни суспільно-політичні орієнтири закарпатців спрямовуються на пошук шляхів державно-національного самовизначення, що підтверджує рішення Хустського Конгресу 1919 р. Суттєві позитивні загальносуспільні зрушення відбулися після входження Закарпаття до складу Чехословаччини (1919–1939 рр.), однак, невдовзі були нівельовані міжнародною нестабільністю. Так, Закарпаття пережило чергові трансформації в межах Карпатської України (1938–1939 рр.), Угорщини (1939–1944 рр.), Закарпатської України (1944–1946 рр.). Останнє напівдержавне утворення розпочало визначальний етап в історії Закарпаття, який активізував рух за возз'єднання краю з Радянською Україною і його входження до складу Української РСР та СРСР (січень 1946 р.).

Отже, історія Закарпаття до новітнього часу – це складний і суперечливий період боротьби за виживання місцевої народності під тиском

пануючих націй та їх владних режимів. Регіональна особливість історичного процесу полягає, насамперед, у тому, що за доказами істориків та археологів на території, що нині простягається за Карпати й у долину річки Тиса, проживали слов'яни. Перші відомі з їх кореня – племена білих хорватів.

«Для розвитку духовної культури і писемності в Закарпатті, як і в тогочасній Київській Русі та інших країнах Східної Європи, велике значення мало прийняття християнства. Вчені ще в першій половині XIX століття аргументовано довели, що християнство, а з ним і кириличне письмо, поширилося в краї практично на століття раніше, ніж на інших територіях сучасної України. Цей процес пов'язують із просвітницькою діяльністю відомих слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія та їх учнів, які ще наприкінці 80-х років IX століття, покинувши Велику Моравію, рушили на Схід з християнською місією» [45, с. 15].

Із того часу носіями культури й освіти на Закарпатті упродовж багатьох століть були освічені представники місцевого духовенства, які дбали про вишкіл нових генерацій, поширення письменства, а згодом і розвиток шкільництва.

Вторгнення кочівників зі Сходу – угрів – у IX столітті й віднайдення, за словами анонімного автора хроніки «Діяння угорців» («Gesta Hungarorum») [62], історичної батьківщини на довгі століття змінили умови розвитку місцевого слов'янського ареалу. Політика денаціоналізації неугорських народів, які потрапили під політико-державний контроль угорської провідної верстви, отримала назву «мадяризації». [37, с. 38–42].

Політика мадяризації висіла важким тягарем над спробами позбутися відсталого периферійного статусу. Внаслідок цього й національна самосвідомість населення була на досить низькому рівні. Особливо складною була ситуація в культурно-освітній складовій розвитку. Вона стала наслідком жалюгідного ставлення титульної нації до підкореного населення в Карпатах. Тож і перші навчальні заклади в краї почали виникати із значним відставанням у часі від інших регіонів. Інші процеси, що відбувалися в провідних країнах тогочасної Європи, також зі значними гальмівними тенденціями проникали на Закарпаття.

Фактично першою середньою школою в краї із відповідною організаційною та професійною базою стала Ужгородська гімназія, яка сюди була переведена з Гуменного, що в Східній Словаччині. Головний акцент у навчальному процесі гімназії спочатку було зроблено на вивчення латинської та грецької мов, а також риторики, класичної філософії та основ Закону Божого. Ключова ціль закладу – надання кваліфікованих знань і підготовка до продовження навчання в академіях та університетах. На початку існування школи вчителями гімназії були єзуїти й навчались тут виключно діти багатих сімей («угорських дворянських юнаків») [31, с. 61–68]. Згодом, згідно з «Положенням про виховання...» («Ratio Educationis...») (у перекладі – «Система виховання і шкільної справи в Угорському королівстві і

приєднаних до нього провінцій»), Ужгородська гімназія отримала статус королівської («archigymnasium regium Ungvariense») [31, с. 92–99].

Кардинальне покращення якості шкільної освіти стало за часів правління австрійської імператриці Марії-Терезії (1740–1780), яка звернула особливу увагу на стан освіти на Закарпатті, вимагала на Віденській нараді греко-католицьких єпископів у 1760 р. вжити рішучих заходів щодо її покращення, згодом провела перші масштабні освітньо-культурні реформи, які мали позитивний вплив на розвиток не тільки Закарпаття, а й усієї монархії [31, с. 105–106], [37, с. 22–24].

За проектом австрійського високопосадовця Фольбігсра було проведено реорганізацію шкіл, а вже у 1777 р. нову шкільну систему було задіяно й в Угорщині. У 1784 р. замість латинської мови в гімназіях і вищих навчальних закладах запровадили німецьку мову викладання, щоправда, вже через шість років латинська знову відновила свій статус. Одночасно в школах Угорщини обов'язковою дисципліною вводилася й угорська [31, с. 110–111].

Ідея створення школи полягала в тому, щоб виховувати кадри саме з місцевого населення, яке добре володіло народною рідною мовою. Отже, трирічне навчання також проводилося руською мовою. Навчальні дисципліни були типовими для того часу: латинь, моралістика, теологія, читання, письмо, арифметика. Важливо, що в школі могла навчатися не лише молодь із заможних сімей, а й місцеві бідняки, щоправда, з умовою обов'язкового повернення після навчання до своїх хазяїв [48, с. 264–265], [45, с. 59–60].

Друга половина XVIII ст. на Закарпатті є початком формування й першого середньо-спеціального навчального закладу, який розпочав випуск дяко-учительських фахових кадрів. Відкриття богословської школи у 1744 р. в Мукачеві ініціював єпископ Мануїл Ольшавський. Фактично цей заклад став предтечею формування кваліфікованого педагогічного загалу, який згодом групувався за інтересами в окремі групи, спілки, товариства [6, с. 11], [45, с. 59–60].

У 1778 р. єпископ Андрій Бачинський перевів школу до Ужгорода і перетворив у духовну семінарію. Через деякий час з його ініціативи була створена учительська греко-католицька семінарія, яка готувала півце-вчителів не тільки для шкіл Закарпаття, але й для всієї Північно-Східної Угорщини. Учительська семінарія була відкрита у 1793 р. для курсової підготовки, а з 1872 р. стала самостійним навчальним закладом, в якому майбутні вчителі проходили трирічне навчання.

Із цього часу розпочався новий етап формування педагогічних кадрів у краї. Адже семінарія готувала не тільки священиків, а й просвітників із чудовими знаннями, а деякі з них стали відомими педагогами. Проте на той час їх кількість була незначною, а тому про об'єднання у товариства фахівців-педагогів йтися не могло [6, с. 11–19], [31, с. 100–101].

Андрій Бачинський – ініціатор запровадження обов'язкового навчання дітей віком від 6 до 14 років, сприяв становленню системи професійного вишколу крайових педагогів; у 1781 р. він створив богословську семінарію і

домігся від уряду виділення додаткових місць для молоді краю у вищих навчальних закладах Будапешта, Відня, Трнави [6, с. 11–13], [37, с. 22–23], [38, с. 43–44].

Ще одним центром підготовки духовних і освітніх кадрів була богословсько-філософська школа у Красному Броді, який нині знаходиться в Східній Словаччині. У ті часи територіально це був єдиний регіон, пов'язаний із Закарпаттям історичними обставинами. Школа діяла при монастирі й була відома наданням якісних знань з історії та філософії. Її випускники також поповнили когорту відомих просвітителів і педагогів регіону [45, с. 21].

Значна частина закарпатців навчалися в освітніх закладах і центрах Галичини, Наддніпрянської України, Угорщини, Словаччини, Чехії, Хорватії, Австрії, Італії [37, с. 31–34]. Наприклад, у 1774–1784 роках у Відні діяв вищий духовний навчальний заклад «Барбареум» (королівська головна греко-католицька семінарія при церкві св. Варвари). За цей період його випускниками стали до тридцяти закарпатців, які отримали право на навчання від Мукачівської греко-католицької єпархії [38, с. 42–43]. Питання про відкриття в Ужгороді університету вперше було озвучено тільки в 1848 р. на Першому Слов'янському з'їзді у Празі, але далі декларації бажання справа не пішла [48, с. 157–159].

Угорський Закон «Ratio Educationis...» від 1777 р. передбачав реорганізацію освітньої сфери в межах 9 округів й вибудову багаторівневої системи навчальних закладів. Окремим шкільним округом з центром в місті Ужгород було виділено Закарпаття. Одним із перших окружних інспекторів став Д. Попович – відомий просвітянин і педагог [31, с. 93–94].

Одночасно розпочався процес відділення державної освіти від церкви. Однак внаслідок того, що світських освічених кадрів ще на той час не було, контрольні функції за ефективною реалізацією реформ було покладено на представників духовенства. Внаслідок цих заходів до початку 1790-х років у краї було створено близько 300 «руських шкіл». Проте закони про обов'язковість використання навчальної мови – угорської (1790 р.), а на початку ХІХ ст. – німецької призвели до негативних тенденцій, наслідком яких стала ліквідація значної кількості рідномовних навчальних закладів [45, с. 32–33].

Револуція 1848–1849 років, яка переросла в національно-визвольну боротьбу проти панування монархії Габсбургів у середині ХІХ ст., отримала буржуазно-демократичне забарвлення. У 1849 р. було створено Міністерство культури і релігії, яке розпочало роботу над редакцією закону про освіту, котрий мав би стати виразником нового бачення гуманістично-педагогічної концепції й вибудови якісної державної освітньої системи [6, с. 15–16], [45, с.35]. Одним із напрямів роботи провідних діячів стала й пропаганда ідеї навчання дітей рідною мовою.

У цей же час Ужгородська духовна семінарія вже стала популярним навчальним закладом і підготувала ряд відомих у Європі педагогів, учених, громадських діячів, наукові праці яких увійшли до скарбниці

загальноукраїнської культури (І. Пастелій, І. Базилович, І. Фогараші, В. Довгович, М. Лучкай, О. Духнович). Вони стали народними провідниками, захисниками національних традицій, генераторами розвитку освіти і науки.

У багатьох селах Закарпаття були відкриті початкові школи з руською мовою навчання, видавались підручники та інша просвітницька література. Особливо значний внесок у цей процес зробили «будителі» А. Добрянський та О. Духнович, а також О. Павлович, Ю. Попрадов, І. Сільвай, А. Репай та інші. Вони були першими, хто публічно заговорив про кульмінаційну роль учителів у розвитку освіти [6, с. 16], [45, с. 35].

Утворення в 1867 р. дуалістичної Австро-Угорської монархії невдовзі спричинило до гальмування процесу культурно-освітнього розвитку і посилення контролю над спробами національних меншин до самореалізації.

У другій половині ХІХ ст. – реформа початкових шкіл; у 1868 р. прийнято новий освітній закон ХХХVIII, відомий в історії як Закон Й. Етвеша, котрий обіймав посаду міністра культури й освіти. Цей документ передбачав уніфікований розподіл загальноосвітніх шкіл (форми власності навчальних закладів – державні, общинні, церковні, приватні) на п'ять категорій.

1) Початкові народні школи (складались із двох навчальних циклів: початкова шестирічка й повторювальна трирічка): щоденну початкову народну школу повинні були відвідувати всі діти віком від 6 до 12 років. Після її закінчення передбачалося навчання у так званих «повторних» школах для отримання додаткових знань і практичних навичок з виноградарства, садівництва, бджолярства, домашнього господарства та ручної праці. Загальні знання у початковій народній школі традиційно отримували із Закону Божого, граматики, рахування, описової географії та історії, громадянських прав і законів, фізики, природознавства, співів, гімнастики тощо.

2) Вищі народні школи (вищу народну освіту отримували хлопці за три роки навчання, а дівчата – за два): відповідно змінилася й предметна класифікація, згідно з якою робився наголос на вивченні «красного письма» (краснопису), малювання, рідної мови, рахування і геометрії, фізики і природознавства, географії та історії, вітчизняної конституції, основ бухгалтерії, гімнастиці та жіночих видах зайнятості (для відповідної жіночої категорії).

3) Горожанські школи (за класифікатором – неповні середні з шестирічним планом навчання для хлопців і чотирирічним – для дівчат): в основному тут навчалися діти міських ремісників, торговців, службовців. На навчання приймалися учні, які закінчили 4 класи початкової школи. Згідно з навчальним плануванням тут подавалися знання про Закон Божий, історію, географію, статистику, вивчалися угорська, німецька мови й літератури, рідна мова і література, природознавство, фізика, хімія, математика, бухгалтерія, основи народного господарства, основи права, практичні заняття з сільського господарства та хімічної і машинної промисловості, краснопис, малювання, співи, гімнастика і військові вправи. Діяли й факультативи з латинської,

англійської і французької мов та музики [6, с. 16–18], [45, с. 35–37], [31, с. 164–165].

До початку Першої світової війни (1914 р.) на Закарпатті працювали 9 горожанських шкіл – три чоловічі та шість жіночих: Берегівська жіноча (з 1873 р.), Берегівська чоловіча (з 1874 р.), Мукачівська жіноча (з 1882 р.), Севлюська чоловіча і жіноча (з 1881 р.), Хустська чоловіча (з 1897 р.), а жіноча (з 1907 р.), Ужгородська греко-католицька парафіяльна жіноча (з 1877 р.), Ужгородська чоловіча і жіноча (упродовж 1904–1914 рр.) [6, с. 18].

Вся система навчання формувалася таким чином, щоб із початкової школи найбільше годин відводилось вивченню угорської мови, а навчання рідною мовою значно обмежувалося [37, с. 38–42].

1887 р. – згідно із законним розпорядженням, що містило нормотворчі засади про реформу середньої школи, ліквідувалось право визначення кількості годин на вивчення рідної мови педагогічною радою, натомість обов'язковим ставало вивчення угорської мови.

1907 р. – закон нового міністра освіти та культури графа Альберта Аппоні завершив реформування освіти. Закон надав учителям статус державних службовців, посиливши їх відповідальність за національну освіту і виховання; кожен із учителів був змушений присягнути на вірність Угорщині й беззастережно захищати її національні інтереси у своїй професійній діяльності. А.Аппоні ліквідував на території Закарпаття останні 74 школи з руською мовою навчання. На початок Першої світової війни їх кількість скоротилася до 34 навчальних закладів із змішаною мовою навчання [45, с.37–38].

1916 р. – черговий удар по народній освіті краю – кирилицю офіційно замінювали латинським шрифтом.

Таким чином, у другій половині XIX – на початку XX ст. склалися особливі суспільно-політичні та соціокультурні передумови для створення й діяльності педагогічних товариств на Закарпатті.

1.3. Етапи освітньо-просвітницької діяльності товариств і роль педагогів у фаховій інтеграції в другій половині XIX – на початку XX ст.

Деякі характерні передумови, які сприяли цьому: соціально-політичні обставини, умови загального освітнього рівня місцевого населення, можливість тогочасної культурно-освітньої інтелігенції впливати на еволюцію освітньо-виховного простору, просвітництва в цілому.

Закарпатські «будителі» стали генераторами просвітницького пробудження закарпатців, очолили рух за організацію фахових педагогічних товариств у регіоні [37, с. 48–50].

Ще раніше Андрій Бачинський, відомий культурно-освітній і релігійний діяч, у «листах-посланнях» закликав священників вивести народ з темряви, дати йому елементарну освіту через організацію при церквах шкіл, в яких би «діти не токмо письма, і добрих нравов от учителя училися».

В європейських країнах, в т.ч. й на території Австро-Угорщини, перші фахові педагогічні товариства виникли ще на початку XVIII ст. Їхнім основним завданням було утвердження австро-угорського духу в царині шкільництва, особливо серед учительства, учнівської та студентської молоді.

Упродовж кінця XIX – початку XX ст. інтелігенція Закарпаття, яку представляли **переважно вчителі та священники**, робила спроби об'єднати свої професійні зусилля з метою покращення освітньо-виховного рівня місцевих жителів, забезпечення якісного культурно-національного розвитку регіону, просвітництва в цілому.

З огляду на соціально-економічні обставини, поряд із соціальними групами інтелігенції та духовенства, формувалася ще одна масова верства населення – селянство (край традиційно вважався аграрним). Населення було зайняте в усіх провідних галузях на селі й залишалося поза можливостями активного залучення до суспільно-політичних процесів. Так, саме воно не залучалося до просвітницької роботи, а скоріше стало об'єктом, на яке була спрямована діяльність педагогів.

Полікультурність регіону як характерна особливість. В такому середовищі створювалися специфічні передумови самозахисту мовно-культурних ознак, які дали можливість уже в післявоєнний період відразу приступити до класичного творення організаційних форм об'єднання в структурах фахових угруповань та й цілих національно-культурних напрямів. Співжиття з представниками різних етнічних груп вплинуло на формування специфічної ментальної ознаки у закарпатців – толерантності, націо- й віротерпимості.

У досліджуваній період можна запропонувати такі етапи становлення та розвитку педагогічних товариств (за критеріями – хронологія, соціальна складова, напрями діяльності).

Культурно-просвітницький (протопедагогічний) етап (друга половина XIX ст.) ознаменувався появою перших організованих груп культурно-просвітницького спрямування. Це ще не були соціально сформовані педагогічні товариства. Вони більше були схожі на клуби за інтересами.

Кількість членів перших організацій була невеликою. Ключовий напрям роботи товариств – складання літературно-просвітницьких матеріалів і поширення їх шляхом видавничої діяльності. Відправною точкою цього періоду стала активна діяльність О. Духновича, якого можна сміливо вважати своєрідним зачинателем процесу творення культурно-просвітніх організацій на Закарпатті. У 1850 р. він заснував «Литературное заведение Пряшевское». Роль педагогів у товаристві була визначальною, хоч одночасно його активістами були і священники. До його складу, крім головного засновника Олександра Духновича, входили Антон Рубій, Олександр Павлович, Андрій Балудянський, Микола Нодь, Адольф і Віктор Добрянські та ін. Учителі з розумінням професійної тактовності й фахових обов'язків ішли в народ, пропагуючи освітньо-виховні цінності.

Головні завдання: сформувати літературно-видавничий центр, створити друкарню з кириличним шрифтом, заснувати музей і періодичне видання. І хоча через складні матеріальні обставини, частину завдань так і не вдалося реалізувати, товариство, яке проіснувало майже три роки, спромоглося видати близько десяти праць книжкового формату історичного, літературного й географічного змісту. Результат мав значні успіхи, оскільки суттєвим кроком уперед у порівнянні з попереднім періодом культурно-освітнього розвитку Закарпаття. Видавнича продукція товариства спрямовувалася насамперед, для місцевої молоді та учительства, яким намагалися прищепити любов до рідної мови, культури, історії, з метою передачі естафети просвітництва й подальшого розширення аудиторії поціновувачів місцевої культури.

Цей показник усе ж дає можливість за суспільним значенням ставити організацію в один ряд із такими відомими слов'янськими товариствами того часу, як «Матица чеська», «Матица сербська», «Оссолінеум» тощо. І незважаючи на те, що офіційно товариство не було зареєстроване, його діяльність отримала широкий резонанс у слов'янському світі. Про ефективність його діяльності може свідчити і той факт, що в 1853 р. «Літературное заведеніє Пряшевское» було заборонене імператорським указом, а діяльність його активних членів всіляко обмежувалася владою [48, с. 234–235].

Олександр Духнович стояв біля джерел ще однієї організації «Товариство св. Іоанна Хрестителя», яке було створене у вересні 1862 р. в Пряшеві й мало на меті поширення ідей гуманізму, громадянського виховання, морально-етичних цінностей, подолання безграмотності тощо. Створення організації пов'язують зі зміною політичної ситуації в Австрійській імперії та крахом абсолютистських амбіцій монаршого двору. Безпосередні члени і засновники товариства – О. Духнович, О. Павлович, А. Рубій та А. Добрянський (голова організації й очолював її впродовж 1862–1876 років). Кількість членів – близько 400 чоловік. Ключові завдання – виховання місцевої молоді, виховання свідомого «руського» учительства, якому в перспективі слід було продовжити просвітницьку роботу в різних куточках Карпатського краю [48, с. 282].

«Товариство св. Іоанна Хрестителя» мало вже затверджений «Статут» і матеріальну базу, що дозволило створити інтернат для малозабезпечених студентів у Пряшеві («Alumnium»), а також бібліотеку. Розширивши поле своєї діяльності, активісти ініціювали формування студентських організацій, з якими проводили постійну просвітницьку роботу, вели активне листування, надавали різноманітну допомогу. Організація спромоглася на створення так званої «Фундації Олександра Духновича» (ФОД) – фонду для матеріальної допомоги обдарованій студентській молоді з місцевого середовища. Створення ФОД було першим значним кроком місцевої інтелігенції, спрямованим на допомогу освітнім кадрам та тим, хто мріяв навчатися, але матеріально-фінансових можливостей не мав. Його досвід у майбутньому

став добрим прикладом меценатства культурно-просвітніми діячами різноманітних заходів, покликаних покращити культурно-освітнього розвитку в регіоні [48, с. 283]. Історія існування товариства завершилася аж у 1948 р. під дією чехословацької комуністичної влади, через пов'язану із дублюванням радянської антирелігійної та інтернаціональної політики [53, с.4–62], [48, с. 283].

Товариство культурно-просвітницького спрямування – організація «Общество святого Василя Великого». Воно спочатку було засноване у 1864 р. в стінах Ужгородської духовної семінарії як «Богословське товариство». В офіційному проханні до влади про дозвіл на його створення зазначалася назва «Литературное общество подкарпатских синов Восточной католической церкви». Згідно з тогочасними правилами товариство пройшло офіційну реєстрацію і вже з 1866 р. розпочало свою активну діяльність під назвою «Общество святого Василя Великого» [48, с. 282].

Кількість членів – (за даними на 1870 р.) понад 700. За задумом його засновників Й. Гаганця та І. Поповича, товариство планувало видавати і розповсюджувати книжну літературну продукцію. Під керівництвом А. Добрянського й І. Раковського «Общество святого Василя Великого» пожвавило інтелектуальне й творче життя регіону й своїми силами сприяло освіченості населення краю, залучаючи, передусім до співпраці місцеву інтелігенцію. Після незначної втрати популярності, у 1895 р. товариство відродило свій культурно-просвітницький статус [35, с. 41–48].

Найбільший успіх товариства – започаткувало вихід у світ однієї з перших педагогічних новинок краю – газети «Светь», яка стала інформаційним рупором представників освіти й духовенства [48, с. 282]. З огляду на незворотність професійного вдосконалення учительського загалу та росту його провідної ролі в культурно-освітніх процесах, за підтримки держави почали виходити й перші педагогічні періодичні видання – «Учитель» та «Газета для народних учителей».

Легалізація перших крайових педагогічних товариств (з початку ХХ ст. до 1919 р.) – це другий етап, який ознаменувався появою першої організованої фахово-педагогічної організації та подальшою активізацією культурно-просвітницьких товариств. У цей час формуються вузькопрофільні організації учителів, які почали групуватися за соціально-фаховою спільністю й зосередили увагу на освітньо-виховних проблемах тогочасності.

«Учительське допомогове товариство» (1900 р.) – можна вважати першою професійною громадською організацією педагогів на теренах Закарпаття. Головний зміст її діяльності – допомагати у навчанні молоді й трудовій діяльності вчителів.

Головні завдання – опікування освітньо-виховним процесом місцевої молоді та її матеріальним забезпеченням. Зокрема, товариством ініціювалися питання будівництва та підтримки у належному стані шкіл та інтернатів, а також забезпечення їх необхідним навчальним інвентарем і бібліотечним фондом. Однак в умовах державного контролю за освітньо-виховним

простором будь-які ініціативи місцевих педагогічних кадрів наштовхувалися на протидію владних установ, чиновники яких намагалися не допустити проявів самостійності в їх діях. Адже поставлені товариством завдання потребували не тільки фінансової підтримки, а й дозволу з боку державних органів влади. У цьому контексті бодай незначне відхилення організації від державної ідеології у відповідній сфері каралося обмеженням діяльності та закриттям товариства. Як наслідок, ініціативу місцевого товариства не зрозуміли службовці й воно перестало невдовзі існувати. У тому ж таки 1900 р. УДТ було розпущене.

«Товариство «Учительський дом» (1900 р.) – нова фахова організація педагогів, до якої увійшла частина педагогів Ужанської жупи, тож загально регіональним його назвати не можна. Керував організацією Л. Токач.

Поряд із традиційними завданнями, що стояли перед педагогами, активісти товариства ініціювали реалізацію нового проекту – створення Учительського інтернату, матеріальна допомога учням та «виховання в набожному дусі дітей учителів, учительок, що живуть в Ужанській жупі». Статистика 1910 р. вказує, що в ТУД було зареєстровано 119 фіксованих членів [11, арк. 21].

Акційне видавниче товариство «Унію» (створене з ініціативи Августина Волошина у 1902 р.) продовжило культурно-просвітницьке спрямування діяльності «Общества святого Василя Великого»: активізувало видавничу діяльність у напрямі просвітницької різножанрової літератури, оскільки за статутними документами акціонерне товариство було й видавництвом [40, с.65].

Початок Першої світової війни у серпні 1914 р. надзвичайно загострив і до того непросту ситуацію в краї. Кількість учителів скорочувалася. У 1918 р. переважна більшість інтелігенції, що залишилася працювати на ниві культури, освіти і духовності, вважала себе угорською, або ж прихильно ставилася до пануючої нації [37, с. 16].

Всі названі товариства проводили вузькоспрямовану культурно-просвітницьку роботу. Методи їхньої діяльності й виконання завдань були практично однакові – допомога шкільництву, друк та розповсюдження необхідної літератури. Географія товариств – переважно у великих містах (Ужгород, Мукачево, Пряшів) та їх околицях. Кадровий потенціал – переважно вчителі та священники, менше державні службовці та освітні функціонери. Отримавши можливості рівноправного розвитку в культурно-освітній сфері, педагогічний загал практично виявився не готовим до занурення в повсякденну працю на ниві освіти і виховання в умовах кардинальних державно-політичних змін (війна і крах Австро-Угорської монархії, утворення демократичної Чехословацької республіки). Цю місію в повному обсязі взяло на себе освічене духовенство, яке активно залучилося до формування нової генерації молодого вчительства.

Отже, можна виокремити такі головні висновки:

- сам факт створення станових педагогічних товариств у своєму змісті містив головне завдання – організацію освідомлюючої праці «учителів, священиків і всієї підкарпатської інтелігенції, яка вийшла з народу, виросла між ним і живе на тій же самій землі»;

- їх професійна підготовка та традиційне бажання «йти в народ» давали можливість на авторитеті сконцентрувати зусилля щодо подолання значної кількості безграмотних;

- релігійні діячі-педагоги спробували адаптуватися до нових викликів часу, випрацювати новітні форми й методи освітньо-виховного процесу;

- морально-етичні засади духовенства привнесли у педагогічний простір гуманістичний підхід до вирішення освітньо-виховних проблем.

Якщо друга половина XIX ст. характерна культурно-просвітницькими змаганнями інтелігенції, провідна роль в якій належала майже рівноправно духовенству й учительству, у межах відповідних немасових організацій з неконкретними завданнями і можливостями, то з початку XX ст. ця тенденція корегується в якісний бік формування професійних станових організацій вчителів – педагогічні товариства, які мали хоч і вузькі, але конкретні завдання своєї роботи.

Громадські організації, що діяли в цей час стали прототипами майбутніх педагогічних товариств із чіткою організаційною, правовою, кадровою, матеріальною основою, яка працювала на чіткий змістовний результат – захист прав усього крайового учительства, відстоювання його інтересів перед свавіллям держави, його професійне єднання й відповідальність за збереження і примноження освітньо-культурних надбань закарпатців.

Наступні два етапи (розглядаються в наступному питанні):

Становлення та розвиток педагогічних товариств Закарпаття (1919–1939 рр.). Починають масово виникати легальні об'єднання педагогів, створені за погодженням державних органів влади, у діяльності яких виокремлювалися нові форми громадської самоорганізації: педагогічні кружки для вдосконалення фахової майстерності учителів, освітянські гуртки для організації позашкільної роботи, допомогіві каси, кредитні спілки

Заборона діяльності більшості педагогічних товариств краю (1939–1944 рр.). Етап характеризується згортанням демократичних процесів у суспільно-політичному житті, закриттям більшості педагогічних товариств краю.

1.4. Зміст і загальні тенденції освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.)

Територія нинішнього Закарпаття відповідно до Сен-Жерменської мирної угоди у вересні 1919 р. увійшла до складу Чехословаччини під назвою Підкарпатська Русь (нами використовується термін «Підкарпатська Русь», як його використовували представники українського напряму розвитку краю).

Основні проблеми, з якими зіштовхнувся перший керівник шкільного реферату в Ужгороді Й. Пешек:

- у школах на території Підкарпатської Русі була відсутня літературна «нормальна» мова, яку можна було б використовувати, у навчальному процесі, панував мовний хаос, для подолання якого потрібен був час;

- підручників для навчання не було абсолютно ніяких, а їх підготовка була тісно пов'язана з мовними питаннями;

- нестача вчителів, «учительство чужое и учительство неквалифицированное дальнейшего дальнейшего неблагоприятным явлением на поль школьном»;

- нестача шкільних приміщень, на будівництво яких необхідні були значні фінансові витрати [32, с. 102].

За даними Й. Пешека, більше 70% населення Підкарпатської Русі не вміли читати і писати [63, с. 171].

У перші роки входження краю до Чехословаччини майже 50% дітей не відвідували школи, за що у 1925 р. було покарано 40336 родин. Їм було нараховано штраф у розмірі 974734 крон, із яких сплачено було 57057 крон, відпрацьовано на громадських роботах 83030 крон, інші кошти урядом були списані [61, с. 30].

У 1927–1928 навчальному році школу відвідувало вже 81,28% дітей [1, с. 30]. Якщо у 1920 р. на Підкарпатській Русі близько 26000 дітей не відвідувало школу, то у 1936 – менше 3000 [32, с. 102].

Із 674 учителів шкіл на території Підкарпатської Русі лише 379 виконали службову присягу чехословацькій владі, інші виїхали до Угорщини або залишилися спостерігати, як будуть розгортатися події [6, с. 20].

Нестача педагогів ставала ще більш відчутною із урахуванням того, що в краї відкривалися нові навчальні заклади. В 1921 р. в Підкарпатській Русі було 530 шкіл, із яких 375 – з руською мовою навчання [32, с. 102].

Першою громадською організацією педагогів на території Підкарпатської Русі був «Карпаторуський учительський союз», головою якого був Еміліян Мидлик, а секретарем – Степан Медеш. Статути товариства були затверджені урядом у січні 1920 р. [61, с. 34]. Втім серед педагогічного загалу краю керівники не мали жодного авторитету, що не сприяло розвитку товариства.

Перший учительський конгрес Підкарпатської Русі (16–17 квітня 1920 р. в Ужгороді) за участі референта освіти П. Пешека виявив позитивний вплив на поживлення педагогічного руху на території Закарпаття; прийнято рішення та обрані керівні кадри однієї із найвпливовіших організацій, яка згуртувала педагогічний загал краю до 1944 р. – «Учительское товарищество Подкарпатской Руси» (вживали також назву «Учительске товариство Подкарпатскої Руси» [2, с. 8]).

5–6 жовтня 1920 р. у м. Мукачеві відбувається Другий учительський конгрес. Питання соціального захисту учительства краю, методичного забезпечення навчально-виховного процесу, підвищення фахової кваліфікації

педагогів, роботи «педагогічних кружків», функціонування власного періодичного видання були відображені у резолюціях зібрання [3, с. 6–7].

Значна увага приділена створенню системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів [12, арк. 1].

Регулярні конгреси УТПР зорієнтовували проросійське учительство краю на вирішення питань, пов'язаних із боротьбою проти української мови, ідеології та українізації широких верств населення краю. Напр., резолюція конгресу 1935 р. – адміністративний та шкільний уряди мають вжити заходів для припинення українізації Підкарпатської Русі, вилучити із шкільної програми підручники, складені українською мовою, та заборонити українську ідеологію [50, с. 7].

На з'їзді УТПР у 1929 р. група «вчителів-українофілів вийшла з нього і заснувала нову організацію – Народовецьке учительське товариство».

Отже, програми «культурної і соціальної допомоги учням і своїм власним членам» у роботі УТПР мали декларативний характер, а основна робота спрямована на організацію різноманітних форумів, на яких, переважно, обговорювалися мовні питання. Після виходу «народовців» УТПР почало дотримуватися русофільської орієнтації [37, с. 108].

У програмі УТПР перше місце посідало питання національно-культурного піднесення місцевого населення, «карпаторускаго народа», який є частиною великого «русского народа». Тому одним із головних статутних завдань члена організації було забезпечувати всебічний розвиток і функціонування російської літературної мови на території Підкарпатської Русі не тільки в навчальному процесі, але й в усіх сферах життя, а «русская школа» повинна всебічно сприяти цьому процесу [51, с. 11–12].

Педагогічне товариство Підкарпатської Русі (перша офіційна назва – «Педагогічне Товариство Подкарпатской Руси», засноване 23 липня 1923 р. [13]) – на території нинішнього Закарпаття у міжвоєнний період було одне із найпотужніших за кадровим потенціалом, напрямами освітньої діяльності, впливом на процеси реформування та підвищення ефективності роботи навчальних закладів. Голова організації – директор учительської семінарії А. Волошин, який основним завданням для інтелігенції краю, що заснувала педагогічне товариство, вбачав будівництво «руської школи», «школи модерної», яку він уявляв, як цілісну систему, «витвір соціальний, котрий і має працювати в душі громадянства для громадянства» [4, с. 34].

Основні напрями діяльності – підготовка та видання підручників, періодичної літератури, організація театральних вистав, виставок, концертів як для вчительського загалу, так і для жителів краю. Головне завдання – «дбати про загальне і фахове образования учительства» [18]. Різноманітні форми організації навчання та підвищення кваліфікації педагогів, зростання їх фахової майстерності – передбачено проведення конференцій, з'їздів та конгресів учительства, наукового стажування тощо. Також товариство брало на себе зобов'язання захищати трудові та соціально-економічні права своїх

членів, їх інтереси шляхом організації петицій, звернень, меморандумів до органів влади та виплат стипендій здібній шкільній молоді.

Завершився організаційний процес зі створення Педагогічного товариства Підкарпатської Русі 13 січня 1925 р., коли державними органами був затверджений статут організації, що дало можливість активно розпочати видавничу та фінансову діяльність [55, с. 39], взяти під свій патронаж журнал «Подкарпатська Русь» і стати його видавцем.

А.Волошин приділяв дуже багато уваги діяльності товариства і незмінно керував ПТПР аж до 1937 р. [34, с. 190]. Він також був почесним головою «Шкільної мати русинів», «Товариства учителів горожанських шкіл», «Учительської Громади»; свою діяльність спрямував на формування культурно-національної ідентичності населення Підкарпатської Русі шляхом залучення якнайширшого кола інтелігенції до навчання та виховання підростаючого покоління, формування у молоді громадянської свідомості, відповідальності за розвиток суспільно-політичних процесів та долю рідного краю. Під його редакцією виходив часопис «Учительський голос», науково-методичні розвідки педагога публікувалися у таких виданнях, як «Наша школа», «Учитель», «Подкарпатська Русь».

Окрім того, надаючи великого значення підготовці педагогічних кадрів, А. Волошин видавав підручники з педагогіки, психології, логіки, дидактики, зокрема «Педагогіка і дидактика», «Педагогічна психологія», «Загальна педагогіка», «Дидактика» та ін. На них виховувалося ціле покоління молодих педагогів, проводилася перепідготовка учительських кадрів. У цих підручниках вчений-педагог не лише спирався на досягнення світової педагогічної думки, але й узагальнював досвід кращих навчальних закладів краю [33, с. 231].

Динамічному зростанню горожанських шкіл сприяла висока кваліфікація їх кадрового складу, а також діяльність «Товариства учителів горожанських шкіл», яке було засновано у 1924 р. (голова організації І. Чоллак). 30 березня 1925 р. почесним головою ТУГШ обрано А. Волошина за «великѣ заслуги на полю культуры и народопросвещение Подкарпатских Русинѣв» [30, с. 91–94]. Керівництво організації намагалось планомірно вирішувати питання підготовки навчальної та методичної літератури, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, соціального захисту вчителів.

Важливе значення для організації навчально-виховного процесу в народних школах краю мали підручники члена управи ПТПР та «Товариства учителів горожанських шкіл» О. Маркуша, який підготував сам та у співавторстві понад 20 підручників для початкових класів та горожанських шкіл.

У цьому контексті заснування педагогічного товариства «Учительська Громада», яке організаційно визріло з «Учительського товариства Підкарпатської Русі» і розпочало безкомпромісну боротьбу за впровадження української мови в усі сфери життя, стало цілком логічною відповіддю інтелігенції на потурання політичною владою національно-культурних потреб

місцевого населення. Тісно співпрацюючи з Ужгородською шкільною управою, новостворена освітянська організація акцентувала увагу на вихованні місцевої молоді в українському національному дусі шляхом поширення навчальних підручників і методичної літератури, проведення різноманітних масштабних усвідомлюючих заходів тощо.

Педагогічне товариство «Учительська Громада» (організаційно визріло з «Учительського товариства Підкарпатської Русі») – створено у 1929 р. за ініціативи І. Гусная, О. Полянського, А. Волошина та групи вчителів, які дотримувалися українського напряму розвитку краю, розпочало безкомпромісну боротьбу за впровадження української мови в усі сфери життя. Одним із засновників товариства був відомий педагог, культурно-освітній діяч, директор Торговельної академії в Мукачеві (1922–1938) Августин Штефан. Як зазначають дослідники, у період входження краю до складу Чехословаччини заклад став «важливим центром пропаганди українського національного духу на Підкарпатській Русі» [49, с. 824].

Товариство «Учительська Громада» видавало два власні друковані органи: «Учительський голос» та «Наша школа». Друк видання майже чистою українською літературною мовою сприяв формуванню навколо товариства національно свідомої інтелігенції, а матеріали, які подавалися у часописі, були «поряд з творами кращих закарпатських письменників зразком і підручником мови для українського вчителства» [57, с. 85]. Особлива роль в утвердженні української мови на Закарпатті належить часопису «Наша школа».

Голова «Учительської громади» Августин Штефан у співавторстві з Іваном Васьком видав першу «Граматику української мови» літературної української мови, опубліковану на Підкарпатській Русі [49, с. 824]. Прикладом вирішення завдань інтегрованого навчання в межах окремого підручника є «Учебник арифметики для 1 класу середніх шкіл» А. Штефана [60], за яким діти 10–12 років у горожанських школах опановували основні арифметичні дії і дроби. Так, у підручнику наявні задачі глибокого соціального звучання, які перетворюють математику на своєрідний «підручник життя». Крім дидактичного, автор вирішує такі виховні завдання:

- формування сім'янина;
- формування особистості власника і небайдужого професіонала;
- формування патріота – члена національної спільноти і громадянина демократичної держави;
- формування європейця – полікультурної особистості у колі земної цивілізації.

Цілісну систему педагогічних товариств якісно доповнювали й менш структуровані фахові громадські організації, які, незважаючи на це, виконували важливі функції загальноосвітнього змісту. Серед них можна назвати «Комитет школьної допомоги», Спілку (товариство) «Школьная помощь», «Крайовий союз учителів ремісничих шкіл у Підкарпатській Русі», «Товариство учительок домашніх наук в Підкарпатській Русі». Щодо структури згаданих товариств, то вона була традиційною, організаційно

розгалуженою. Її складали, як правило, головний відділ (голова, члени головного відділу та їх заступники, контрольна комісія, редактори друкованих органів), президія товариства, учительська рада, канцелярія, бібліотека.

Товариство «Школьная помощь» виникло у 1919 р. із метою соціальної підтримки молоді з бідних, найбільш вразливих верств населення. У 1920 р. товариство заснувало 4 інтернати для школярів, з яких 2 було в місті Ужгород, по одному – в Мукачеві та Росвигові. Одночасно були засновані реміснична школа в Сільці та промислова в Нересниці [58, с. 117].

Восени 1919 р. з ініціативи головного міського лікаря Ужгорода доктора Юліана Пелеха було створено «Комитет школьной помощи» (КШП). Це була благодійна організація русофільської орієнтації, перша слов'янська спілка культурно-освітнього спрямування, що виникла в Підкарпатській Русі. Головною метою, КШП що й було чітко прописано в самій назві організації, стала допомога закарпатській шкільній молоді та студентству в адаптації до нових реалій освітньо-виховного життя в регіоні. КШП також займався збором коштів для шкільних потреб. 23 червня 1923 р. КШП був реорганізований у повноправну громадську організацію під назвою «Школьная помощь» (ШП). Головою товариства був Антоній Бескид. Створення ШП пов'язували з подібними організаціями чехів і словаків «Матіци Чеської» та «Матіци Словенської», що постали як національно-культурні організації провідних націй новоствореної Чехословацької держави. Проте провідники ШП усе ж визначили своє спрямування, яке мало освітній характер. Серед ключових цілей були сприяння освіті «карпаторусской молодежи» крізь призму підтримки початкових і середніх шкіл та гуманітарної допомоги Підкарпатській Русі [41, с. 3], виховання нової генерації «руської» інтелігенції в традиційному народному дусі, на основі збереження крайової культури, а також підготовка кадрів у господарській сфері [64, с. 300].

Одним із пріоритетних напрямів діяльності ШП – книговидання та розповсюдження літератури. Так, товариство заснувало Російську громадську (публічну) бібліотеку в Ужгороді, а в 1921 р. – одну із найбільш відомих у краї та за його межами друкарню. Вона діяла до 1941 р., аж поки новий угорський режим не конфіскував усе майно разом із бібліотекою і не передав його на баланс Підкарпатського общества наук (ПОН) [59, с. 818]. Видавництво випускало значну кількість підручників та іншої навчально-методичної літератури.

Ще одна станова організація, яка представляла інтереси учителів, називалася «Товариство учительок домашніх наук в Підкарпатській Русі» (ТУДНПР). Вона була створена восени 1927 р. в Ужгороді і складалася з 38 членів [43, с. 20]. Члени товариства займалися навчанням ручної праці вдома, кулінарством, вишиванням (збирали карпаторуські узори для альбомів, робили публічні виставки вишиванок), кроєнням (наприклад, курс крою кухонного фартуха), малюванням, добровільним сестринством (читали курс

для добровільних сестер Червоного Хреста) тощо. Поряд із цим, пріоритетним було виховання у молоді почуття любові до Батьківщини й ближнього [44, с. 14–15].

Товариство «Шкільна Матка Русинів Чехословацької республіки» (ШМР), 16 серпня 1926 р. Визначаючи мету і обґрунтування необхідності створення організації, на установчому засіданні один з ініціаторів її заснування Августин Волошин акцентував увагу на «нужность, важность и цели сей організації» [22, арк. 2]. Згідно з § 3 I розділу Статуту товариства, його цілі визначалися таким чином: «подпірати школьництво Подкарпатской Руси, помагати бідним селам в ділі будованя і зарядженя школ, основувати школи й інтернати, збирати стипендійні фонди для допомоги учеников низших и высших школ и для заосмотреня убогих учеников учебниками и школьными средствами» [26, арк. 33]. А ще на установчому зібранні ШМР «для поднесення народной культури потрібним видить основаня в Ужгороді університету» [22, арк. 3].

Аналіз діяльності педагогічного товариства «Шкільна Матка Русинів Ч.С.Р.» дозволяє зробити такі висновки. По-перше, його створення було логічним в умовах покращення загальнодержавного ставлення до освітніх проблем у цілому і вчасним, оскільки на Закарпатті проблеми відсутності шкіл, їх матеріального забезпечення, високого рівня безграмотності серед населення, культурно-національного зубожіння молоді, мовного хаосу були надзвичайно актуальними. По-друге, кадровий склад товариства був достатньо кваліфікований для того, щоб реалізувати плани покращення культурно-просвітницького життя населення краю, допомогти у підвищенні фахового рівня педагогічного загалу. По-третє, статутні проблеми ШМР були безпосередньо пов'язані з можливостями ефективного використання власного потенціалу для розв'язання пріоритетних освітньо-виховних завдань. По-четверте, складне матеріальне становище товариства й занадто низька спроможність владних інституцій фінансувати освітньо-виховні та інші проекти ШМР унеможлилювали матеріалізування цілком закономірних патріотичних амбіцій культурно-освітніх лідерів.

Тому, у кінці 20-х років ХХ ст. на території краю, окрім учительських товариств, функціонували різноманітні педагогічні об'єднання, які реального впливу на органи влади у сфері освіти не мали, і за кадровим потенціалом значно поступалися провідним фаховим громадським спілкам. Серед них можемо виділити організації, які мали політичну приналежність, такі як «Союз учителѣв соціалных демократів Пѣдкарпатської Руси», заснований у 1925 р. подібний відділ був і при республіканській партії.

Отже, демократичний розвиток Чехословацької республіки дав можливість на практиці реалізувати політичний та національно-культурний плюралізм, легалізував діяльність численних громадських організацій, у тому числі й фахових. Зокрема, педагогічний загал краю в цей час був представлений декількома товариствами, які мали два характери відмінностей. Перший із них торкається формально-організаційного

патронату з боку державних установ або незалежних громадських організацій, під егідою яких вони і діяли. Другий характер їхньої діяльності крився у національно-культурних, мовних і навіть ідеологічно-політичних розбіжностях, які поділили вчителів на два табори: українофільський та русофільський.

Дуже негативно на розвитку освіти краю позначалася відсутність консолідованої позиції громадських організацій на ключові питання, пов'язані з навчанням та вихованням молодого покоління. Це пояснювалося тим, що інтелігенція була роз'єднана ідейно та політично, не мала виробленого спільного напрямку дій та одностайного погляду на майбутнє Підкарпатської Русі. На нарадах, конференціях, з'їздах педагогічних товариств часто приймалися резолюції, звернення до шкільного реферату, уряду республіки, в яких кожна із сторін відстоювала тільки власну точку зору, критикуючи опонентів.

Для об'єднання учительства краю в єдину організацію 16 липня 1929 р. в Ужгороді було засновано Союз організацій учительства Підкарпатської Русі. Делегатами зібрання стали заступники голів всіх одинадцяти громадських освітянських організацій. «На програмѣ нарад делегатѣв було: 1. Заложеня Союза організацій учителства и его органѣв. 2. Проголошення Союза до учительства... 4. Манифестаційный з'їзд учительства – скликаня» [54, с. 197]. Учасники зборів заявили, що Союз не є новою організацією, а має на меті об'єднати зусилля всіх організацій задля добробуту учительства і школи [54, с. 198]. Однак треба зазначити, що реального впливу на процеси, пов'язані із розвитком освіти на території Підкарпатської Русі, «союз учительства» не мав.

1939–1944 рр. – у період окупації Закарпаття гортіївською Угорщиною почали масово закриватися українські школи і відкриватися школи з угорською мовою навчання.

У січні 1941 р. – заснована перша освітянська організація: Підкарпатське товариство наук (Подкарпатское общество наук; ПОН). «Метою товариства було сприяння формуванню сенсу окремішньої національної свідомості серед русинів («служити вітворенню самостойной народной свѣдомости русиновъ») як частини угорської політичної нації» [29, с. 593].

Ще однією фаховою освітянською організацією у цей період був «Подкарпатский Кружокъ Общества Среднешкольных Профессоровъ». Але місцева влада з підозрою віднеслася до намагання педагогів Підкарпатської Русі об'єднатися в регіональне представництво урядової фахової організації і установчі збори не відбулися. І лише прихильне ставлення центрального правління Общества Среднешкольных Профессоровъ, яке «всѣх приголосившихся подкарпатскихъ коллегъ приняла въ члены организаціѣ» [39, с. 183], дало змогу легалізувати роботу товариства. Хоча жодним чином на розвиток освітянських процесів у краї організація не впливала.

Класифікацію педагогічних товариств Закарпаття подано у табл. 1.

Класифікація крайових педагогічних товариств Закарпаття
(1919–1944 рр.)

Група	Назва товариства	Ознака/Специфіка об'єднання
1	«Учительское товарищество Подкарпатскоѣ Руси», «Педагогічне товариство Подкарпатской Руси», «Шкільна матка русинів», «Народовецьке учительське товариство» (пізніше «Учительська громада»), «Школьная помощь», «Подкарпатское общество наук»	Науково-педагогічні товариства
2	«Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатской Руси», «Організація учителек матерських шкіл Підкарп. Руси», «Крайовий союз учителів ремісничих шкіл у Підкарпатській Русі»	Товариства структурних підрозділів освіти
3	«Товариство мадярських учителѣв на Пѣдк. Руси», «Спілька учительства чехословацького на Пѣдкарпатськѣй Руси», «Союз жидовских шкіл Пѣдк. Руси»	Товариства національних меншин
4	«Союз учителѣв церковных шкіл», «Товариство учителів Греко-католицької єпархії Мукачівської»	Товариства засновані політичними партіями
5	«Союз учителів соціальних демократів Пѣдкарпатськѣй Руси», учительський відділ республіканської партії	Товариства засновані релігійними громадами
6	«Учительки жіночих ручних работ», «Центральна шкільна матка»	Відділення державних фахових учительських товариств

Основні методи, напрями і форми діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.):

- методи – публічні лекції (члени учительських спілок виступали в хатах-читальнях, які відкривалися в селах «Просвітою», Товариством ім. Духновича); бесіди (під час відвідання вчителями учнів удома, на батьківських зборах, на засіданні педагогічних гуртків); агітаційні та інформаційні промови просвітницького характеру; публікації на педагогічну, морально-етичну, культурницьку тематику у засобах масової інформації; методи театралізації з обов'язковим використанням творів виховного змісту тощо;

- напрями і форми – організація курсів підвищення педагогічної кваліфікації; заходи щодо подолання неписьменності, поширення практичної освіти в середовищі народних мас, охоплення навчанням різних вікових категорій (курси крою, кухарства, медичних сестер тощо); організація

видавничої діяльності, написання й публікація авторських статей та підручників освітньо-виховного й науково-методичного спрямування; - організація та проведення, педагогічних та науково-методичних з'їздів, конференцій; організація масових заходів навчально-виховного і мистецького характеру, зокрема свят і вечорів для молоді, театральних і музичних вистав, освітянських виставок тощо; створення й регулярне поповнення бібліотечних фондів, закупівля й поширення книжної продукції, формування бібліотек у читальнях, школах, клубах; покращення побутових умов учнів (відкриття інтернатів, облаштування проживання учнівської молоді в сім'ях крайової інтелігенції; облаштування кухонь та їдалень при навчальних закладах; призначення стипендій за відмінну успішність тощо); співпраця з державними органами влади для вирішення програмних та статутних завдань; національне спрямування позашкільної роботи: організація відпочинку дітей та юнацтва на основі національного виховання, пропагування народних традицій; вирішення проблем матеріального забезпечення педагогів, підтримка громадської активності вчителя, його іміджу в соціумі; обмін педагогічним досвідом як необхідна умова творчого зростання вчителя («студійні дороги», педагогічні гуртки, педагогічні конгреси, «день школи»); розвиток наукової діяльності вчителів та учнів, поширення дослідницької форми роботи; етнографічні, фольклористичні, мовознавчі студії тощо; співпраця з однотипними фаховими та культурно-освітніми товариствами.

1.5. Перспективи використання досвіду діяльності крайові педагогічних товариств Закарпаття в сучасних умовах відродження національної системи освіти

Національна ідея як стержень усього навчально-виховного процесу, незважаючи на багатовіковий досвід суспільства в боротьбі за неї, і на цей час в Україні перебуває серед актуальних завдань державної ваги.

У новій «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», прийнятій в освіті України у 2015 р., зазначається, що «на етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності,... виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей» [36, с. 2].

Досвід педагогічних товариств на Закарпатті в минулому накопичив ряд практичних засобів співпраці сім'ї та школи, актуальних для сучасного виховання, а саме: принцип взаємоповаги та толерантності, на якому ґрунтується педагогіка співробітництва; індивідуальний підхід до розвитку учня та співпраці з батьками, цілісність процесу педагогізації суспільства і співпраці сім'ї та школи. Методи та прийоми, які застосовувались учителями, – бесіда, публічний виступ, обговорення літературного джерела та факту, відвідання місця проживання учнів, батьківські збори, запрошення батьків на шкільні свята та уроки, спортивні заходи, організація зустрічі з успішною

людиною, екскурсії, переконання власним прикладом тощо – ґрунтувались на авторитеті вчителя та високому іміджі освіти.

Форми організації та функцій зв'язку з громадськістю педагогічних товариств минулого певною мірою відображено в заснованій 2014 р. при МОН України Громадській раді, яка є постійно діючим колегіальним виборним громадським консультативно-дорадчим органом, утвореним для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, ефективної взаємодії МОН України з інститутами громадянського суспільства, здійснення громадського контролю за діяльністю МОН України, врахування громадської думки при формуванні та реалізації державної політики у сфері його компетенції [47, с. 2].

Досвід діяльності «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі», «Учительської Громади» інших фахових товариств щодо педагогізації суспільства в міжвоєнний період на Закарпатті заслуговують на увагу, використовувані ними методи, форми та напрямки діяльності (див. вище).

Активний учасник Карпатської України професор Петро Стерчо, оглядаючи результати розвитку суспільного життя у 20–30-ті роки ХХ ст. на Закарпатті, зазначає: «В ім'я об'єктивності сьогодні мусимо признати, що коли б не так поставлене шкільництво, Закарпаття не могло б було дійти до своїх Славних Березневих Днів 1939 р., Закарпаття не могло б було видати з-поміж себе ряд інтелігентів світового рівня, Закарпаття не могло б було дати з себе невмирущих борців за Волю України» [56, с. 29].

У 20–30-ті роки ХХ ст. навчання, особливо в гімназіях, було побудоване на більш тісному, ніж у сучасній школі, спілкуванні вчителя та учнів. Зі спогадів колишніх гімназистів та учнів відомо, що вчителі запрошували їх до себе додому на літературні четверги, суботи чи просто на домашнє свято, де серед гостей були відомі письменники, художники, науковці тощо. Побувати на такому зібранні означало для учня, що його успішність визнають, на нього покладають надії в майбутньому [46, с. 128].

У діяльності педагогічних товариств на Закарпатті в 20–30-х роках ХХ ст. проглядається чітка орієнтація на формування в підростаючого покоління європейської шкали цінностей, де ключовими є визнання свободи особистості, її неповторності, визнання національної ідентичності та повага до іншого.

Проблема релігійного виховання теж, як і мовного, до кінця не вирішена в школі, їй приділено недостатньо уваги в наукових дослідженнях сучасних вітчизняних авторів. Виходячи з того, що релігія завжди була пов'язана із суспільними цінностями та нормами, важливо враховувати її роль як фактора виховного впливу на суспільство. Християнський виховний ідеал, що панував у суспільному житті та школах Закарпаття в міжвоєнний період, належить до виховних набутоків як усього суспільства, так і освіти, зокрема діяльності педагогічних товариств, і може бути використаний в сучасній школі у формі повернення релігійних свят, творів релігійно-морального змісту.

У 20–30-х роках ХХ ст. на Закарпатті під егідою ПТПР, «Учительської Громади» та інших педагогічних громадських організацій набуто досвіду викладання шкільних предметів з національно спрямованим змістом, який можна успішно використати і в сьогоденні, а саме:

- викладаючи зарубіжну літературу, вводити методом компаративного аналізу імена та твори власної літератури, зіставляти й порівнювати їх на основі ідейного, культурного, психологічного макро- та мікроаналізів, як це засвідчено в підручниках Августина Волошина, Володимира Бірчака;
- навчаючи дітей всесвітній історії, наводити паралелі з історії вітчизняної; зіставляти події та імена, компаративно їх аналізувати, вводити історію свого народу в світовий простір, як це засвідчено в підручнику «Історія Підкарпатської Русі» Василя Пачовського;
- під час вивчення математики, природничих дисциплін пропонувати учням завдання та задачі, які б у процесі їх виконання соціалізували особистість засобом крайового матеріалу, матеріалу з життя власного народу (як у підручниках для початкової школи Марійки Підгірянки, Олександра Маркуша, в підручниках арифметики Августина Штефана, в підручниках з літератури Володимира Бірчака);
- знайомити учнів та молодь з історичним, літературним, географічним краєзнавством, формуючи в них глибоку переконаність у значущості свого, рідного, оперуючи закликотом А. Волошина: «Люби своє!»; з цією метою видавати журнали для дітей та молоді, які організовували б різноманітні конкурси з краєзнавства, заохочували читачів до дослідницької та просвітницької діяльності.

Заслуговує на увагу досвід створення підручників на Закарпатті в міжвоєнний період в ракурсі соціалізації особистості, її аксіологічних основ, у плані спирання на національний менталітет, історію та культуру народу.

Для Закарпаття як поліетнічного регіону формування такого суспільства, де толерантність – основа співжиття, є вкрай вагомим фактором суспільного миру. І «лише широка гуманітаризована освіта може повністю розкрити перед кожним ту істину, що в кожного народу є щось добре, чим він завдячує іншим народам» [7, с. 8].

Заслуговує на увагу й досвід педагогічних товариств Закарпаття міжвоєнного періоду ХХ ст. щодо професійного вдосконалення педагогів. Розвиток в учителя почуття гордості за свою професію і професійний обов'язок – одна із загальних цінностей системи післядипломної педагогічної освіти в Європі сьогодні [42, с. 19], яка активно культивувалась діяльністю педагогічних товариств у період 20–30 рр. ХХ ст. на Закарпатті і в своїй основі сприймала вчителя як носія та пропагандиста національної ідеї.

В переважній більшості шкіл Закарпаття введено вивчення краєзнавства як факультативу, а також як окремих уроків з літератури рідного краю у шкільному курсі української літератури в 5–11 класах.

Досвід педагогічних товариств міжвоєнного періоду на Закарпатті у ХХ ст. засвідчує: важливо вибудовувати свою модель освіти, не запозичуючи

її бездумно в успішних державах, бо «...системи освіти тісно пов'язані з культурою і соціальними інститутами; не змінивши останні, не можна розраховувати і на зміни в освіті» [52, с. 27]. У час євроінтеграційних та глобалізаційних процесів в українському суспільстві цей досвід є особливо цінним.

2. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ **(Питання семінарського заняття)**

I. Завдання для самоконтролю основних теоретичних положень та подальшого опрацювання теми

1. Яка роль єпископа Андрія Бачинського у розвитку народної освіти й, зокрема, організації педагогічної та просвітницької справи на Закарпатті?

2. Охарактеризуйте роль Ужгородської духовної семінарії як популярного навчального закладу, де отримали підготовку відомі у Європі педагоги, вчені, громадські діячі, наукові праці яких увійшли до скарбниці загальноукраїнської культури.

3. Хто публічно вперше заговорив про кульмінаційну роль учителів у розвитку освіти Закарпаття?

4. Коли вперше постало питання відкриття університету в Ужгороді?

5. Які були форми власності навчальних закладів на Закарпатті на межі ХІХ–ХХ століть?

6. У чому полягав освітній закон ХХХVІІІ, відомий в історії як закон Й. Етвеша (1868 р.)?

7. Охарактеризуйте сутність політики «мадяризації» і в чому вона виявлялась в освіті.

8. У чому полягав освітній закон міністра освіти та культури графа Альберта Аппоні (1907 р.)?

9. Доведіть, що на початку ХХ ст. культура, освіта, шкільництво на території сучасного Закарпаття розвивалися у надзвичайно складних соціально-політичних умовах.

10. Наведіть приклади провідної ролі педагогів і духовенства у культурно-просвітницькому житті краю.

11. Охарактеризуйте активну просвітницьку діяльність закарпатських «будителів», котрі своїми прогресивними поглядами підживлювали освітньо-виховну парадигму місцевого населення.

12. Які основні завдання були в діяльності перших фахових педагогічних товариств, які виникли ще на початку ХVІІІ ст. в європейських країнах, в т.ч. й на території Австро-Угорщини?

13. Охарактеризуйте полікультурність як характерну особливість регіону.

14. Чому ключовий момент у генезисі створення перших культурно-просвітніх організацій на Закарпатті полягав у важливій допоміжній і скеровуючій ролі вчителів та духовенства у цьому процесі?

15. Які етапи можна запропонувати у становленні та розвитку фахових педагогічних товариств на Закарпатті?

16. Як вплинув на формування освітньої політики перший учительський конгрес Підкарпатської Русі, який відбувся 16–17 квітня 1920 р. в Ужгороді за участі референта освіти П. Пешека?

17. Проаналізуйте основні напрями діяльності УТПР («Учительское товарищество Подкарпатской Руси»)?

18. Проаналізуйте основні напрями діяльності Педагогічного товариства Підкарпатської Русі.

19. Які основні методи, напрями і форми діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.)?

20. Які методи, напрями і форми діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.) можна використати в сучасних умовах?

II. Завдання для роздумів

21. Як Ви розумієте висловлювання

•дослідника Павла Роберта Магочія, що «зрештою, злидні і неписьменність призводили до економічної, соціальної та інтелектуальної нерухливості, – й за таких обставин інтелігенції було ще важче розвивати національний рух і прищеплювати національну свідомість селянським масам» [37, с. 16];

•директора Учительської семінарії А. Волошина, який у вступній статті до першого номера педагогічного часопису «Учитель» писав: «Вѣрю, что и народъ у короткій часъ просвѣтится къ тому чтобы упознавъ велику важность своеѣ школы, и не буде такъ холодно относиться къ школѣ, як до тепер!» [5, с. 4];

•директора Учительської семінарії, голови Педагогічного товариства Підкарпатської Русі А. Волошина: «Наше Товариство усилюея служити интересам виховання нашої карпаторуської дитини... не виховуєме вже лиш односторонньо для духа свободи, не говориме о соціалістичнім вихованню, но о соціалнім, о державногорожанськім, о вихованню признання прав других, а разом і повинностей наших, о вихованню способности до праці для родини, для народу і для людства. І сесю свою принципіальну повинність ісповняє наша модерна школа новими совершеннішими засобами» [4, с. 35].

III. Методичне завдання. Складіть три тестові завдання з теми.

IV. Дослідницьке завдання

Проведіть контент-аналіз трактування у різних джерелах таких понять: «педагогічне товариство», «освітньо-просвітницька діяльність», виділіть їх суттєві ознаки та запишіть у таблицю. Сформулюйте власний варіант з використанням виокремлених ознак.

Суттєва ознака поняття	Кількість авторів, які визначають дану ознаку
------------------------	---

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бочекъ С. О станѣ горожанскихъ школ на Подк. Руси школы / С.Бочекъ // Подкарпатска Русь. – 1925. – Рѣчник III. – Число 2. – С. 28–31.
2. Вѣсти изъ учительского жия // Учитель. – 1920. – Рѣчник I. – Число 7. – С. 8.
3. Вѣсти изъ учительского жия. Другій учительській конгресъ въ Мукачевѣ // Учитель. – 1920. – Рѣчник I. – Число 9. – С. 6–7.
4. Волошин А. Бесѣда голови Педагогичного Товариства на II загальному з'їзді // Августин Волошин / Педагогичні твори. – Ужгород : ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. – С. 34–37.
5. Волошинъ А. Братя и сестры! Учителѣ и учительницѣ / Августин Волошин // Учитель. – 1920. – Рѣчник I. – Число 1 и 2. – 10 февраля (лютого). – С. 3–4.
6. Гомоннай В.В., Росул В.В., Талапканич М.І. Школа та освіта Закарпаття / В.В. Гомоннай, В.В. Росул, М.І. Талапканич – Ужгород, 1997. – 248 с.
7. Гончаренко С., Мальований Ю. Гуманізація і гуманітаризація освіти / С. Гончаренко, Ю. Мальований // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 2–8.
8. ДАЗО. – Фонд 28. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г.Ужгород. 1919–1938 pp., 24418 спр.
9. ДАЗО. – Фонд 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, опис 1, справа 9. Обращение Президиума общества учителей («Учительская Громада») в Мукачево о подготовке сборника под. назване «Наші змагання» (Наши стремления) и перечень тем для написания научных статей в данный сборник (22.XI.1935), 3 арк.
10. ДАЗО. – Фонд 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, опис 1, справа 305. Доклад о деятельности и положении Подкарпатского Народопроеветительного Союза в Ужгороде на заседании правления от 9 июня 1929 года. – Арк. 1–3. Письмо Почтенному Школьному отделу Земского уряда для Подкарпатской Руси в Ужгороде с протоколом заседания Президиума ПНС от 9 июня 1929 года и докладом о состоянии деятельности Союза.
11. ДАЗО. – Фонд 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі в Ужгороді, опис 3, справа 1167. Копії договорів про оренду інтернату та переписка з Міністерством освіти Чехословащини по цьому питанню (12.III.1933 – 14.III.1936), на 47 арк.
12. ДАЗО. – Фонд 28. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г.Ужгород, опис 7, справа 74. Переписка с представительством Учительского товарищества Подкарпатской Руси об организации и деятельности курсов повышения квалификации учителей. 1922. – Арк. 1. Вакаційні курси для учительства народных школ. Ужгород, 30 мая, 1922.
13. ДАЗО. – Фонд 28. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г.Ужгород, опис 7 (1919–1939), справа 94, арк. 1928.
14. ДАЗО. – Фонд 28. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г.Ужгород, опис 9 (1919–1938), справа 49. Статті й об'яви для видання «Підкарпатська Русь». – Арк. 16 «Просьба «Школьной Матки Русинов» о уділеня субвенції на стипендіальний фонд для студентів».
15. ДАЗО. – Фонд 50. Правление «Культурно-просветительного общества им. Духновича», г. Ужгород, опис 1. Русское Культурно-просветительское общество им. Духновича в Ужгороде. 1919–1943, справа 9. Переписка с Председателем Чехословацкого сената, учительским обществом Подкарпатской Руси по языковому вопросу на Подкарпатской Руси. 13 декабря 1923 – 17 марта 1933, 247 арк.
16. ДАЗО. – Фонд 50. Правление русского культурно-просветительного общества им. А. Духновича, г. Ужгород, опис 2, справа 28. Протокол экстренного заседания правления краевого Народопроеветительного Союза от 9 июня 1929 г. – Арк. 1–4.
17. ДАЗО. – Фонд 72. Правління культурно-освітнього товариства «Просвіта», м. Ужгород. 1920–1939 pp., 210 спр.
18. ДАЗО. – Фонд 72. Правление культурно-просветительного общества «Просвіта», гор. Ужгород (1922–1939), опис 2, справа 14. Статут Педагогичного Товариства Підкарпатської Русі Ужгород. 1926, 15 арк.

19. ДАЗО. – Фонд 72. Культурно-просветительное общество «Просвіта», г. Ужгород, опис 2, справа 107. «Реферат А. Волошина на з'їзді товариства «Просвіта» в Ужгороді, 27 арк.
20. ДАЗО. – Фонд 83. Тячівський шкільний інспекторат, с. Тячево, опис 5, справа 3. Протоколи зборів Окружного учительського товариства Тячівського округу (25 травня 1923 р. – 15 серпня 1937 р.), 37 арк.
21. ДАЗО. – Фонд 1039. Учительское товарищество Подкарпатской Руси, г. Ужгород, опис 1, справа 2. Переписка с редакцией «Народной школы» о подписке на журнал. 25.VIII.1936 – 8.VI.1937. – Арк. 18. Лист Президіума УТПР в Мукачеві № 97/1937 про виділення субсидій для журналу «Народная школа».
22. ДАЗО. – Фонд 1040. Товариство «Шкільна Матка Русинів» Чехословацької республіки, м. Ужгород, опис 1, справа 1. Протоколи зборів і засідань товариства (16 серпня 1926 р. – 15 жовтня 1933 р.), 31 арк.
23. ДАЗО. – Фонд 1040. Товариство «Шкільна Матка Русинів» Чехословацької республіки, м. Ужгород, опис 1, справа 6. Статути товариства й листування з Крайовою управою і поліційною дирекцією про затвердження статутів (19 серпня 1926 р. – 21 січня 1936 р.), 87 арк.
24. ДАЗО. – Фонд 1108. Іршавська окружна народно-просвітительська рада, с. Іршава, 1 спр.
25. ДАЗО. – Фонд 1109. Нижневеречанська окружна народно-просвітительська рада, с. Нижні Верещки (Нижні Ворота) Свалявського округу, 1 спр.
26. ДАЗО. – Фонд 1144. Унгарське жупне жіноче товариство, м. Унгар (Ужгород). 1895 р., 2 спр.
27. ДАЗО. – Фонд 1374. Ужгородське акціонерне товариство «Унію», м. Ужгород. 1918 р., 2 спр.
28. ДАЗО. – Фонд 1379. Ужгородське товариство «Руський клуб». 1919–1938 рр., 1 спр.
29. Енциклопедія історії і культури карпатських русинів / уклад. : Павло Роберт Магочій, Іван Поп ; заг. ред. Павла Роберта Магочія ; пер. з англ. мови Надії Кушко ; ред. укр. видання Валерій Падяк ; карти Павла Роберта Магочія; вип. ред. Лариса Ільченко – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2010. – 856 с. + XXXII с.: іл., у т. ч. 32 кол. вклейки + карти.
30. Загальнѣ зборы учительства горожанських шкіл // Учитель. – 1925. – Річник VI. – Число 3–4. – С. 91–94.
31. Історія Ужгородської гімназії (1613–2013) [Текст] / Василь Химинець, Михайло Басараб. – Ужгород : Карпати, 2013. – 271 с.: фотогр. – Бібліогр.: с. 265–267.
32. Клима В. Школьное дело и просвещение на Подк. Руси / В. Клима // Подкарпатская Русь 1919–1936. – Ужгород, 1936. – С. 101–105.
33. Кляп М. Використання педагогічної спадщини Августина Волошина в сучасній українській школі / М. Кляп // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2014. – № 4. – С. 228–240.
34. Кляп М.І. Педагогічна спадщина Августина Волошина / М.І. Кляп // Вегеш М. Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України / М. Вегеш, М. Кляп, В. Тарасюк, М. Токар. – 2-ге вид., допов. – Ужгород : Карпати, 2009. – 480 с.
35. Кондратович М. Коротка історія Общества св. Василя Великого / М. Кондратович // Ювілейний ілюстрований календар на переступний рік 1928. Рік видання 60-ий. – Ужгород : Книгопечатня акційного товариства «УНІО», 1927. – С. 41–48.
36. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mon.gov.ua/content/..06/./konczepczziya.doc
37. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості : Підкарпатська Русь (1848–1948) / Павло Роберт Магочій // Поличка «Карпатського краю». – ЧЧ. 3–6 (18). – Ужгород, 1994. – 296 с.
38. Магочій П.Р. Федор Павло (Федорѣ Павелѣ) // Енциклопедія історії і культури карпатських русинів / Уклад. : Павло Роберт Магочій, Іван Поп ; заг. ред. Павла Роберта Магочія; пер. з англ. мови Надії Кушко; ред. укр. видання Валерій Падяк; карти Павла

- Роберта Магочія; вип. ред. Лариса Ільченко. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2010. – С. 776–777.
39. Общества Среднешкольных Профессоровъ // Народна школа. – Ч. 10. – 1941/42. – Рок видання III. – С. 203.
40. Общество державных учителей // Учительський голос. – Мукачево, 1935. – Ч. 1. – С. 22–23.
41. Общество «Школьная помощь» въ Ужгороде. – Ужгородъ, 1923. – С. 3.
42. Олійник В., Синенко С. Тенденції розвитку післядипломної освіти педагогів у європейських країнах / В. Олійник, С. Синенко // Шлях освіти. – 2001. – № 3. С. 17–20.
43. Организациянная часть // Народная Школа. – 1937/38. – № 5. – С. 20.
44. Организациянная часть // Народная Школа. – 1937/38. – № 10. – С. 13–15.
45. Освіта Закарпаття : монографія / В.В. Химинець, П.П. Стрічак, Б.М. Качур, М.І. Талапканич. – Ужгород : Карпати, 2009. – 464 с.
46. Підгірянкa М. Зіллюся з серцем народу / М.Підгірянкa – Ужгород, 1992. –146 с.
47. Положення по Громадську раду при МОН України [Електронний ресурс] // Режим доступу : old.mon.gov.ua
48. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / Иван Поп. – Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2001. – 432 с.
49. Поп І. Штефан Августин (Stefan Avgustin) Енциклопедія історії і культури карпатських русинів / уклад. : Павло Роберт Магочій, Іван Поп ; заг. ред. Павла Роберта Магочія ; пер. з англ. мови Надії Кушко ; ред. укр. вид. Валерію Падяк; карти Павла Роберта Магочія ; вип. ред. Лариса Ільченко. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2010. – С. 823–824.
50. Продолжение резолюцій конгресса УТПР // Народная Школа. – 1935. – № 4. – С. 4–14.
51. П.С. Задачи членовъ УТПР // Народная Школа. – 1935/36. – № 6. –С. 11–13.
52. Розин В.М. Образование в условиях модернизации неопределенности / В.М. Розин – М. : ЛЕНАНД, 2014. – 88 с.
53. Рудловчак О. Пряшівське товариство Йоана Хрестителя. – Карпатський світ, 1993. – № 1. – С. 4–62.
54. Союз організацій учительства Подкарпатськоѣ Руси // Учитель. –1929. – Рѣчник X. – Чис. 5-6. – С. 197–198.
55. Справозданя о дѣяльности Педагогичного Т-ва Подк. Руси до кѣнца януара 1926 // Подкарпатска Русь. – 1926. – Рѣчник III. – Ч. 2. – С. 39–43.
56. Стерчо П. Карпато-Українська держава / Петро Стерчо. – Львів: За вільну Україну, 1994. – 288 с.
57. Учительський голос : Орган Товариства «Учительська Громада» в Ужгороді. – 1934. – січень. – № 1. – С. 9.
58. Чегиль С. Народопроевѣтительная работа на Подк. Руси / С. Чегиль // Подкарпатская Русь за годы 1919–1936. – С. 113–120.
59. «Шкільна поміч», товариство (Общество «Школьная помощь») // Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / Укл. П.Р. Магочій, І. Поп. – Ужгород : Вид-во В.Падяка, 2010. – С. 818.
60. Штефан А. Учебник аритметики для 1 класи середних шкіл /А. Штефан // Видання друге, змінене і доповнене – Ужгород : Унію, 1930. – 115 с.
61. Якеш А., Шимек Й. Шкѣльництво на Подк. Руси / А. Якеш, Й. Шимек // Учитель. –1930. – Рѣчник XI. – Чис. 3–4. – С. 29–47.
62. Gesta Hungarorum. Літопис Анонімуса про діяння угорців під час пошуків і віднайдення Батьківщини / Пер. з лат. та угор. Каміла Найпавера. – Ужгород : ВДБВ «Карпати», 2005. – 120 с.
63. Pešek J. Školnictvo v Podkarpatskoj Rusi / J. Pešek // Podkarpatska Rus'. Obraz obstojatel'ctv prirodnych, hospodarskich, političeskich, cerkovnych, jazykovych i prosvititel'nych. – Praha : Orbis, 1923, 207 s. – S. 171–182.
64. Sova P. Spolek «Školnaja pomošč» v Užhorodě / P. Sova // Podkarpatská Rus. Redigoval Dr. Jaroslav Zatloukal. – Bratislava, 1936. – S. 300.

ЗМІСТ

Передмова	3
1. ТЕМАТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ	
(Питання лекційного заняття)	4
1.1. Генезис наукових досліджень процесу становлення та розвитку вітчизняних педагогічних товариств і джерельна база дослідження	4
1.2. Історичні, соціально-економічні та соціокультурні передумови виникнення крайових педагогічних товариств Закарпаття	8
1.3. Етапи освітньо-просвітницької діяльності товариств і роль педагогів у фаховій інтеграції в другій половині XIX – на початку XX ст.	14
1.4. Зміст і загальні тенденції освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.)	19
1.5. Перспективи використання досвіду діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття в сучасних умовах відродження національної системи освіти	28
2. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	
(Питання семінарського заняття)	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	33

Навчальне видання

Шикітка Г.М., Староста В.І.

**Методичні матеріали до вивчення теми
«Освітньо-просвітницька діяльність крайових
педагогічних товариств Закарпаття
(1919–1944 рр.)»**

Підписано до друку 26.01.2016 р. Зам.№38
Формат 60x84/16. Ум.друк.арк. 2,15.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Наклад 150.

Оригінал-макет віддруковано
в редакційно-видавничому відділі видавництва УжНУ «Говерла»
88015, м. Ужгород, вул. Заньковецької, 89
dep-editors@uzhnu.edu.ua

Видавництво УжНУ «Говерла».
88000, м.Ужгород, вул.Капітульна, 18.
E-mail: hoverla@i.ua

*Свідоцтво про внесення до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія 3т №32 від 31 травня 2006 року*